

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Анна Савова Георгиева, СУ „Св. Климент Охридски”,

Факултет по науки за образованието и изкуствата“

за публична защита на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“

Област на висше образование: 1. Педагогически науки,

Професионално направление: 1.3. Педагогика на обучението по ...,

Докторска програма: „Методика на обучението по родинознание и природознание в началното училище“

Тема на дисертационния труд: „**Педагогически модел за интеркултурно образование в обучението по „Човекът и обществото“ в III-IV клас**“

”

Автор на дисертационния труд: Людмила Веселинова Зафирова, докторант в самостоятелна форма на обучение към катедра „Начална училищна педагогика” във Факултета по науки за образованието и изкуствата в СУ „Св. Климент Охридски”

Научен ръководител: проф. д-р Илиана Христова Мирчева – СУ „Св. Климент Охридски” – ФНОИ

1. Общо описание на процедурата:

Всички процедурни срокове са спазени.

Докторантът Людмила Веселинова Зафирова е зачислена на самостоятелно форма на обучение за придобиване на образователна и научна степен „доктор“, със Заповед РД 20-547, считано от 10.03.2014 г. до

10.03.2017 г. Поради изтичане срока на обучение докторантът е „отчислен с право на защита“ със Заповед РД 20-530/ 16.03.2017 г., считано от 10.03.2017 г.

Успешно е проведена вътрешната защита на дисертационния труд пред първичното звено катедра „Начална училищна педагогика“ при ФНОИ на СУ „Св Климент Охридски“ на 06.10.2020 г. (Протокол № 1/ от 06.10.2020 г.) и е разкрита процедура за настоящата публична защита, която се провежда на 18.12. 2020 г.

С решение от първото заседание, проведено на 02.11.2020 г., на Научното жури (определено със заповед на Ректора № РД 38-515/27.10.2020 г.), съм избрана за председател и да изготвя рецензия за представения дисертационен труд.

Всички, изисквани според ЗРАСРБ, документи са налични в представения от докторанта набор от документация, а именно:

1. заповед на Ректора за зачисляване в докторантура;
2. заповед на Ректора за отчисляване с право на защита;
3. автобиография;
4. диплома за висше образование и приложението към нея – в оригинал и копия от тях;
5. дисертационен труд и в електронен вариант;
6. автореферат;
7. удостоверение за положени изпити от индивидуалния план;
8. публикации, свързани с темата на дисертационния труд.

2. Кратки биографични данни за докторанта:

В последните 20 години Людмила Зафирова (от 2002 г. до 2017 г. е щатен преподавател във ФНОИ, а в периода 2000-2001 г., както и от 2018 г. до момента е хоноруван) е преподавател във ФНОИ, като води 4 лекционни курса по избираеми дисциплини, както и 10 курса със семинарни и практически занятия по „Дидактика на родинознанието и природознанието“. Като тематика в 3 от тях е застъпено „интеркултурното взаимодействие“, както и „стандартизираното оценяване по природни и социални науки“.

Докторантът Людмила Веселинова Зафирова е изграден и перспективен учен. От приложените документи се вижда, че тя е с широк спектър от придобити квалификации, които са доказани с издаден официален документ. Автор е на един от алтернативните учебни комплекти, одобрени от МОН, за общообразователна подготовка, както и на учебни

помагала за обучение на ученици от първи до четвърти клас в изследваната научна област.

В периода 2009 г. – 2014 г. Людмила Зафирова в статута си на експерт към различни институции или поканен външен лектор – НИОКСО, ЦКОКУО, РААБЕ-България, Бултест –Стандарт, провежда над 34 обучения на начални учители от различни РИО в страната.

Като външен експерт към МОН Людмила Зафирова в периода 2008 г. до 2017 г. е ръководител на комисията за разработване на инструментариума за (НВО) националното външно оценяване на резултатите от обучението в края на 4-ти клас по „Човекът и природата“ и е автор на спецификацията и крайния вариант на теста (от 2008 г. до 2017 г. вкл.).

В периода 2018 г. – 2019 г. е главен експерт към Националния инспекторат по образованието (НИО). Има над 34 научни публикации.

Докторантът Людмила Зафирова е учен и специалист, който постоянно има контакт с реалната педагогическа практика в сферата на обучението по природни и социални науки, като води практически занятия на студенти в базови институции и тя самата от 2019 г. отново работи в 35-то СЕУ „Добри Войников“ град София.

3. Качества на дисертационния труд и познаване на изследваната предметна област

Людмила Зафирова има дългогодишен интерес и научно-проучвателска дейност по изследваната проблематика, която датира още от включването ѝ през 2007 г. в научно-изследователски проект на тема: „Интеркултурното образование в началното училище“ (№ 112/2007 на НИС към СУ “Св. Кл. Охридски”) под ръководството на (тогава) доц. д-р Илияна Мирчева.

Представеният за рецензиране дисертационен труд безспорно има висока теоретична и научно-практическа стойност. Той е разработен в обем от 280 страници, от които 263 страници са текст-изложение, 17 страници библиография и 42 страници приложения, обособени в самостоятелно книжно тяло. Структурата му включва: увод, три глави, изводи, препоръки и заключение.

Приложена е библиографска справка за използваните информационни източници с посочени 280 заглавия, от които 107 източника на кирилица, 163 – на латиница и 82 информационни ресурса, достъпни онлайн в интернет пространството – в това число в сайта на официални европейски

институции, както и в сайта на МОН – Стандарти и Учебни програми за обучение по „Човекът и общество“ за трети и четвърти клас.

В отделно книжно тяло са обособени 9 приложения – две анкетни карти (за начални учители и една за родители), 1 протокол за наблюдение на урок от прилагането на експерименталния модел, 5 теста (3 теста за установяване на входното и изходното ниво на знанията, уменията и отношенията на учениците, свързани с интеркултурното образование; 1 тест, проучващ интересите им и 1 тест за самооценка) и 3 броя експертни карти за оценка на качествата на въпросите от тестовете.

Изложението и анализът на резултатите са онагледени чрез поместените 63 таблици, 54 диаграми и 2 фигури.

В увода коректно са формулирани обектът, предметът, целта и задачите на цялостното дисертационно изследване.

В първа глава, в обем от 90 страници, е представен много добре систематизиран широкообхватен теоретичен анализ на информационни източници, чрез което в изложението на дисертационният труд се дефинира съдържанието на „интеркултурното образование“, което е в основата на изследователската дейност на докторанта.

Заслужава адмирации и умението, което Людмила Зафирова демонстрира, за умело прилагане на мултиперспективен подход в своето дисертационно изследване .

Представят се и се проследяват появата, същността и влагането от различни български и чуждестранни автори, както и в официални нормативни документи на Европейския съюз и ЮНЕСКО, съдържание в научната терминология, използвана за дефиниране на тематика с интеркултурно съдържание, а именно: „култура в интеркултурен контекст“, „образование“, „мултикултурно образование и интеркултурно образование“, „интеркултурност“, „интеркултурен диалог“, „интеркултурна компетентност“. Коректно е позоваването в текста на използваните многобройни информационни източници.

Проследени и представени в текста са „целите, задачите и принципите на интеркултурното образование“ (с. 34 – 46) чрез тяхното дефиниране в документи на ЮНЕСКО и интерпретацията им в публикации на български и чуждестранни учени. След това са анализирани успешните образователни практики за реализиране на интеркултурно образование в обучението на учители и в основното образование в редица европейски страни.

Изследваният проблем за интеркултурното образование с ученици от III – IV клас в България е представен и в контекста на други страни, в които по определени теми „трябва да се развие интеркултурният подход (Норвегия, Финландия, Естония, Латвия, Полша, Чехия, Германия, Словакия, Унгария, Румъния, Гърция, Словения, Испания, Португалия, Франция, Люксембург, Белгия, Холандия, Дания, Великобритания, Исландия)“ (с. 51).

Интеркултурният подход е разгледан и в контекста на успешната интеграция на мигранти като се проследява развитието му от 60-те години в Обединеното кралство (Англия), в Германия, Франция, Италия, Унгария и до днес.

В следващия параграф на дисертационното изложение фокусът се насочва към *„1.3.3. Програми за реализиране на интеркултурно образование в страните на Европа“* (с. 65 – 79), което позволява докторатът да постави в сравнителен план действащите в България програми и доколко тематиката за „интеркултурното образование“ е застъпена в учебните програми за началните класове.

В следващия параграф (с. 90 – 112) е проследено наличието на стандарти в „Държавните образователни изисквания за учебното съдържание“ (ДОИ), които да кореспондират с формирането на интеркултурна компетентност у учениците. Умело е представено наличието и развитието на всеки от изброените стандарти в учебните програми и алтернативните учебни комплекти за отделните класове по учебния предмет „Човек и общество“, тъй като „интеркултурното“ се отнася към сферата на „гражданското образование“.

Във втора глава на дисертационния труд са представени организацията и методиката на изследването, коректно са дефинирани целта, обектът и предметът, задачите, етапите, през които е преминал педагогическият експеримент.

Докторантът Людмила Зафирова отново успешно демонстрира умения за многостранно изследване и представяне на проблема. В началото и в края на експеримента са проведени тестове с 223 ученици, от които 111 ученици са включени в апробирането на предложението от докторанта *„експериментален педагогически модел на обучение в контекста на интеркултурното образование за учебния предмет „Човекът и обществото“, изучаван в III – IV клас“*.

Проведено е анкетно проучване с 253 начални учители, за да се установят затрудненията, степента на удовлетвореност от включеното в учебниците учебно съдържание, което има отношение към формиране на интеркултурна компетентност у учениците, в реалната образователна практика в страната.

Потърсен е срез на мненията и от третия участник в образователния процес, според чл. 2 (ал. 2) от ЗПУО, като е проучено мнението и на 197 родители.

Създадените от докторанта тестове за установяване и оценяване на знания, умения и отношения на учениците, включени в изследването, са подложени и на експертна оценка, резултатите от която показват висока степен на валидност и надеждност.

Заслужава адмирации и предложената от докторанта система за оценяване на резултатите от проведеното изследване, като обособява 4 критерия и 16 показателя (табл. № 9, стр. 123). В първия критерий се установява „наличие на *знания* у учениците от областта на интеркултурното образование за етносите в България, за страните на Балканския полуостров и в Европа, за културата на различните общности, за известни личности с различен етнически произход и не на последно място за правата на децата“.

Във втория критерий акцентът е поставен към проверяване на „формираните *умения* за общуване с хора от различни общности и за адекватна реакция в ситуации на интеркултурна основа. Анализира се и способността на учениците да защитават собствените си права и правата на другите“.

В третия критерий се установява *отношението* на учениците към различните и тяхната култура, а в критерий 4 – *способността им за саморефлексия* по отношение на подготовката в областта на интеркултурното образование.

В следващите таблици в изложението се представя тристепенната скала за оценяване по всеки показател и чрез кои задачи от тестовете се проверява/установява степента на наличие на изследвания компонент.

Чрез фигура 2 на страница 129 е представен „**експерименталния педагогически модел за интеркултурно образование в обучението по „Човек и общество“ в III-IV клас**“, който докторантът реализира и своята експериментална работа. Визуалното онагледяване показва сложната система от съподчиненост на глобалната област „интеркултурно образование“, което води до изграждане на „интеркултурна

компетентност“, която от своя страна намира проява в конкретните очаквани резултати от обучението, сегментирани в трите компонента: знания, умения, отношения.

Безспорен принос в дисертационния труд е подробното описание на съдържанието на проведената експериментална работа от уроци и проектни дейности, които се реализират с учениците от експерименталната група в трети и четвърти клас. Изложението е добре структурирано е и достатъчно обстоятелствено, което позволява и следващ изследовател да може да повтори всичко или учител да интегрира описаните етапи и дейности в масовата педагогическа практика или занимания по интереси (с. 123 – 169).

В трета глава (с. 170 – 257) са представени анализите на резултатите от различните типове диагностични процедури, които докторантът е използвал в дисертационното си изследване. Количествените данни са представени с абсолютни стойности, в проценти, онагледени са чрез диаграми и обобщено в табличен вид. Всички данни са коментирани и със статистически параметри за значимост, стандартно отклонение, тенденции.

Задълбоченият качествен анализ отново доказва уменията на докторанта да интерпретира методически коректно получените данни. Въз основа на тях се доказва положителния ефект от прилагането на включените в педагогическия модел обем от знания, дейности, уроци и проекти, алтернативни форми за преподаване и за проверка на степента на усвояване от учениците и формиране на интеркултурна компетентност.

Приемам като оптимално концентрирани и коректни спрямо съдържанието, откритите от автора изводи и препоръки.

Научни приноси:

Людмила Зафирова правилно е определила и основните методически и практико-приложни приноси моменти в своето дисертационно изследване. Напълно приемам, че са с приносен характер следните:

- много задълбочено и обстоятелствено са анализирани информационни източници от български и чуждестранни автори, както и редица нормативни документи, в които се проследява развитието на идеите и същността на интеркултурното образование;
- разработен и апробиран е работещ педагогически модел, в който са разписани и конкретни дейности, чрез които е доказано, че успешно се формират у учениците от трети и четвърти клас необходимия набор от знания, умения и отношения в сферата на интеркултурното образование;

➤ разработеният и апробиран диагностичен инструментариум може да се използва и в масовата педагогическа практика, дори без прилагане на експерименталната методика;

➤ резултатите от проведеното анкетно проучване с действащи начални учители и родители на ученици, дават обобщена представа за насоките за повишаване на продължаващата квалификация на учителите, за базисната подготовка на студентите по тематиката за интеркултурното образование, както и за възможните форми за повишаване на толерантността и привличане на учениците от различен етнос в образователната система.

Автореферат и публикации по темата на дисертацията:

В дисертационния труд и приложените публикации няма данни за наличие на плагиатство.

Авторефератът е с обем от 52 страници и коректно представя структурата и съдържанието на дисертационния труд. На първите страници е отпечатано цялото съдържание на дисертационното изследване – заглавията на отделните глави и параграфи. След това са изведени основните акценти от изложението, с позоваване на публикации и имена на автори. Присъстват формулираните цели, задачи на отделните етапи в изследването.

На страница 18 е поместена таблицата със структурираните критерии и показатели за оценка на резултатите от дисертационното изследване. Изброени са и използваните методи на изследване. Представени са същността и съдържанието на педагогическия модел, който се апробира, изброени са темите и дейностите, които се реализират. В частта за трета глава са открити основните акценти и изводите от анализа на получените резултати по всеки от критериите и показателите.

В пълнотекстов вариант са включени изводите, препоръките и изброяването на основните приноси моменти от проведеното дисертационно изследване.

В автореферата докторантът е посочил необходимите, според ЗРАСРБ и Правилника за приложение на ЗРАСРБ за присъждане на ОНС „доктор“ необходими 30 т. от публикации. Две от публикациите са самостоятелни и са отпечатани в научно-методическо издание и в годишник, а третата – е съавторство, в издание по международен проект, в който докторантът е участвал.

Бележки и въпроси:

Изследването би добило още по-голяма завършеност, ако се проследи наличието и развитието на стандартите с интеркултурна насоченост в актуалните учебни програми по съответните учебни предмети от първи до четвърти клас (утвърдени от МОН в периода 2015 г. – 2017 г.).

Изложението би спечелило, ако анализът на резултатите от експерименталната работа и тестовете, с които се установяват по системата от критерии и показатели, ако бяха представени визуално по-отчетливо в трите компонента: знания, умения, отношения или резултатите по всеки критерий бяха обособени в изложението като заглавия на отделни параграфи.

Въпрос:

До каква степен идеята за интеркултурно образование е застъпена в актуалните учебни програми по предмета „Човекът и обществото“ за трети и четвърти клас? Достатъчен ли е тематичния обхват и какви възможности предлага той за формирането на компетентности у учениците?

Заклучение:

В представения от докторанта Людмила Веселинова Зафирова дисертационен труд на тема *„Педагогически модел за интеркултурно образование в обучението по „Човекът и обществото“ в III-IV клас“*, както резюмираното му представяне в автореферата, мога убедено да заявя, че са налице изискваните според Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“ в чл. 66 (1) „научни или научноприложни резултати с оригинален принос в науката и показва, че кандидатът има задълбочени теоретични знания по съответната специалност и способности за самостоятелни научни изследвания.“

Убедено и напълно основателно давам своята **„положителна оценка“** и предлагам на членовете на научното жури да гласуват за присъждане на образователната и научната степен „доктор“ на Людмила Веселинова Зафирова по професионално направление: 1.3. Педагогика на обучението по ..., Докторска програма: Методика на обучението по родинознание и природознание в началното училище.

София
30.11.2020 г.

Рецензент:
(доц. д-р Анна Георгиева – СУ, ФНОИ)